

Dobi Edit

A konstringencia lexiko-szemantikai vonatkozása

Rövidszöveg-elemzések¹

Abstract

As a result of János S. Petőfi's research into text coherence via a semiotic textology approach, the concept of constringency has appeared in the terminology of coherence as a phenomenon that is related to the problematics of the cohesion-connexity-coherence triad. It should be noted here that constringency describes the recipient's impression that presumably precedes the identification of the function of referring elements in the linguistic organization of the given text. That is to say, the semantic, grammatical and/or other (stylistic, acoustic, visual, etc.) connective and referential components that are present in the text merely support the recipient's positive judgment of constringency. The lack of these, however, does not weaken or cancel the consistency of the state of affairs that are assumedly rendered to the text. In the present study, I analyze eight short texts consisting of two sentences each in order to make an attempt to illustrate

– on the one hand, the relation between linguistic forms and constringency judgments mentioned above;
 – and, on the other hand, the interaction of those meaning components whose relations' representation may contribute to the understanding of positive constringency judgments (despite the fact that these relations do not become explicit in the linguistic form of the sentences).

Finally, I propose a potential representation of the lexico-semantic relations between the meaning components described above.

Keywords: constringency, lexico-semantics, thesauristic explication

1 A konstringencia mint befogadói ítélet

A konstringencia a 90-es évektől kezdve Petőfi S. János és a szemiotikai textológiai szemlélet jóvoltából a szövegtani koherenciakutatás egyik központi fogalmává vált, számos esettanulmányban épül be a textualitás jelenségének magyarázatába, mint a szövegkoherencia egyedüli feltétele. Ha ugyanis a megnyilatkozások befogadása során az általuk feltételezetten kifejezett tényállások egymással összefüggőnek, azaz konstringensnek minősülnek, akkor a befogadó az adott mondatláncot szöveggént értelmezi. Ezt tükrözi Petőfi S. János szövegmeghatározása is:

¹ A rövidszöveg terminus jelentése a terjedelem viszonylagossága miatt kevésbé tűnhet egzaktnak. A szövegekkel való tudományos foglalkozás kontextusában a rövidszöveg fogalma olyan mondatláncokat jelöl, amelyek szövegnek minősülnek, ezért szövegtani jelenségek vizsgálatára alkalmasak, némely kiemelt szempontra összpontosító elemzésüket pedig megkönnyíti rövidségük: a vizsgálat tárgya ezekben az esetekben az egy-mondatostól a néhánymondatos szövegekig terjed. A mondatnyi megnyilatkozások esetében a mondatszerű strukturaltság szükségessé teszi a szövegértékűségnek (a textualitásnak) az igazolását. A struktúra tekintetében az a legkisebb komplexitás, amelyet a befogadó nyilvánvalóan szöveggént kezel, mivel érvényesülnek benne az ismert szövegalkotási szabályok, és megjelennek a szövegszintű kapcsoló- és utalóelemek, a két-mondatos rövidszöveg. A jelenség jellemzéséhez sokat tett hozzá Békési Imrénének *A rövidszöveg szövegsége* című tanulmánya (Békési 2001).

[...] szövegnek nevezek minden olyan (verbális vagy verbális összetevőt is tartalmazó) nyelvi képződményt, amely egy adott vagy feltételezett kommunikációs helyzetben, egy adott vagy feltételezett funkciónak (intenciónak) eleget tevő, összefüggőnek és teljesnek² tekinthető tényállás-konfigurációt juttat kifejezésre összefüggő és teljes megformáltságúnak tekinthető szövegmondat/szövegmondatlánc formájában (Petőfi S. 2009: 32).

A konstringencia fogalmának a megjelenése a szemiotikai textológiai kutatások azon törekvésének köszönhető, hogy a nyelvi szerveződés síkján felismerhető összefüggéseknek lehetőség szerint explicit reprezentációját dolgozza ki. Mivel a szöveg mondatai által (feltehetően) kifejezett tényállások közötti értelmi összefüggés nem feltétlenül érhető tetten a nyelvi szerveződés síkján, motiválnak hat annak igénye, hogy – a nyelvi szövet összefüggés-jelenségeire alkalmazott terminológiától függetlenül – külön terminus szülessen a tényállások összefüggőségének megnevezésére, lehetővé téve egyúttal, hogy az – egyébként igen komplex – jelenség tudományos diskurzus tárgya lehessen. Annál is inkább, mert árnyalendő a szöveg összefüggését jellemző többi fogalomhoz (a kohézióhoz, a konnexitáshoz, illetve a koherenciához) való viszonya. Ehhez a törekvéshez az utóbbi kb. két évtized koherenciakutatása sok értékes adalékkal járult hozzá, beleértve a debreceni Poliglott szövegnyelvészeti-szöveg-tani kutatóprogram eredményeit is.

Jelen tanulmány azt a kérdést állítja a középpontba, hogy a nyelvi szerveződés által nem támogatott konstringenciaitétel milyen tudásbázisokra támaszkodik. Ehhez két mondatból álló rövidszövegek elemzésére kerül sor:

- a szövegek első csoportjába olyan példák tartoznak, amelyekre jellemző a kohézió és/vagy a konnexitás bizonyos foka, hozzájuk mégsem rendelhető konstringensnek minősülő tényállás-komplexum (lásd a 2.1. pont példáit);
- a második csoport koherens rövidszövegeinek konstringenciáját nyelvi utalóelemek is támogatják, tehát ezek a szövegek kohezívek és/vagy konnexek is (lásd a 2.2. pont példáit); az első két csoport példáinak az elmezésével pusztán a gondolatmenet tágabb kontextusát kívánom megteremteni a szövegösszefüggés egyes síkjainak rendszerében;
- a szövegek harmadik csoportját olyan koherens (a koherencia feltételeként konstringens) rövidszövegek alkotják, amelyek nyelvi szerveződésében explicit formában nem érhető tetten a tényállások összefüggősége, mivel hagyományos értelemben sem nem kohezívek, sem nem konnexek: ezekkel az elemzésekkel törekszem illusztrálni a konstringenciának a többi összefüggőségi síktól való függetlenségét; egyúttal felvetik annak lehetőségét, hogy a konstringencia jelenségének lexiko-szemantikai vonatkozását mérlegeljük (lásd a 2.3. pont példáit).

A konstringenciával kapcsolatos alapállásom az, hogy – annak ellenére, hogy maga a fogalom a szövegösszefüggés jelenségének differenciálását nem kielégítően szolgáló terminológiai apparátus továbbgondolásának az eredményeként értelmezhető –, a konstringenciaitétel a befogadás folyamatában nem „következtetés” (ahogy ezt némely szakirodalmi áttekintés rendszerezése sugallja), hanem jóval inkább „megelőzi” a nyelvi struktúrában tetten érhető összefüggések leképezését. Itt azonban fontos megjegyeznünk, hogy ha ezt a megállapítást mindenféle interpretációra általánosan érvényes jellemvonásként kezeljük, akkor a spontán szövegértelmezés és a magyarázó interpretáció egyik lényeges eltérésére nem vagyunk tekintettel. Hiszen spontán szövegértelmezés során – amikor a befogadó nem tudatosítja a textualitást teremtő eszközök működését –, a befogadó konstringenciaitélete a szövegértelmezésről alkotott első benyomás, amely az értelmezőt hozzásegíti ahhoz, hogy a szöveg értelmezése során a

² Ahogy ezt egy korábbi gondolatmenetben kifejtettem: „[...] az összefüggőség kritériumát tartom valódi feltételnek a szövegszerűség megítélésében. A teljesség sérülése az elemi textualitásjegyeket kevésbé kérdőjelezi meg” (2012: 108).

nyelvi megformáltsághoz azzal a befogadói magatartással viszonyuljon, amely a nyelvi sík részleteihez rendelhető tényállások között összefüggést keres. A szövegkutató értelmezői attitűdjéhez a spontán kostringenciaítéleten kívül hozzátartozik a szöveghez rendelhető tényállás-komplexum részletei közötti összefüggések nyelvi megnyilvánulásainak tudatosítása, így ez a magyarázó attitűd a konstringenciaítéletet a befogadás folyamatában nem elsődleges benyomásként engedi feltételezni, hanem a szemantikai és a grammatikai szövegösszefüggés nyelvi megnyilvánulásainak tudatosításával jóval szorosabb összefüggésben.

A befogadó intuíciója egyidejűleg többféle működés eredménye: a jelentés és a nyelvi kód viszonya strukturális, a jelentés és a mentalizáció viszonya kognitív, a jelentés és az ábrázolt valóság viszonya logikai, a jelentés és a kommunikáció viszonya pedig pragmatikai megközelítést kíván. A nyelvi struktúrák síkján meg nem jelenő jelentésegység-összefüggések leképezése logikai, kognitív és pragmatikai műveletek eredménye. A kohéziót és/vagy konnexitást teremtő nyelvi alakulatok erősít(het)ik a konstringenciaítéletet; a hiányuk azonban nem feltétlenül gyengíti vagy szünteti meg. Ez tekinthető a tanulmány központi kérdése fő kiindulópontjának.

2 Esettanulmányok a rövidszövegek konstringenciájának köréből

A kohézió, a konnexitás, a koherencia és a konstringencia viszonyának leírásával eltérő szemléletű megközelítések foglalkoztak már és foglalkoznak ma is (lásd többek közt Andor 2016; Csátár & Haase 2011; Csűry 2016, 2017; Dobi 2016; Nagy 2012, 2016; Tolcsvai Nagy 2016). Ezekben a kohézió jellemzően szemantikai, a konnexitás dominánsan grammatikai összefüggésként értelmeződik; a koherencia kapcsán a pragmatikai aspektust szokás kiemelni, mivel a koherens szöveg a funkcionalitása révén minősül koherensnek.

Nemigen kérdőjelezhető meg, hogy egy nyelvi kód(sor)hoz³ (pl. mondatpárhoz) rendelhető jelentéskomponensek összefüggőségének megítélése bizonytalan az értelmezői tudásbázisok lehetséges (ill. jóval inkább szükségszerű) különbözősége miatt. Az alábbi elemzésekkel kapcsolatban sem küszöbölhető ki az, hogy mivel a konstringenciaítélet a befogadó intuíciója, nem kezelhetjük a vizsgált példák jellemzését egyedüli megoldásokként. A tényállás-együttesek összefüggőségét biztosító konstringenciarelációkat minden egyes befogadó arra a világarabra vonatkozó tudása alapján értelmezi, amelyre feltételezése szerint az interpretálandó nyelvi megformáltság utal⁴ (vö. Petőfi S. 2009: 32).

Ismertek olyan vélemények, amelyek szerint nem léteznek inkoherens szövegek. Csűry István például *A zabolátlan koherencia* című tanulmányában (Csűry 2017) – ellenezve, hogy a koherenciaítélet elégtelen viszonyítási pontjává tesszük nemcsak az esztétikumot felsőbbrendű célként szolgáló szépirodalmi alkotásokat, hanem a deviáns mentális működésű szövegalkotók patológikus szövegeit is – amellet érvel, hogy a szövegszerűtlenség igen széles spektrumán elhelyezhető mondatkapcsolatok értelmezésekor gyakran legalább minimális koherencia érzékelhető. A koherenciáról való tudományos diskurzusnak ezt az attitűdjét azért érdemes tudatosítanunk, hogy láthassuk, hogy a következő esettanulmányok gondolatmenete függetleníthető tőle: jelen törekvés lényege ugyanis annak megmutatása, hogy a mondatpárok által feltétele-

³ Csak rövid utalás erejéig érdemes megjegyezni, hogy egy nyelvi jelet az tesz kóddá, hogy legalább két jelhasználó megközelítőleg azonos jeltárgyat (jelentést) rendel hozzá. A kód tehát működés, amelynek sikerességét befolyásolják a jelhasználókra jellemző tudásbázisok is (vö. Szívós 2013).

⁴ David Lewis az analitikus filozófia keretében a lehetséges világok magyarázatával igazolja az értelmezői attitűd szerepét a jelentésképezésben (Lewis 2005), amelynek hatására több olyan elmélet születik, amely azokat a tudásbázisokat törekszik jellemezni, amelyek a befogadó rendelkezésére állnak a jelentésképezés folyamatában (vö. pl. Berháth 1997, Bernáth & Csűri 1981, Petőfi 1994).

zetten kifejezett tényállás-együttesek konstringenciája (így koherenciája is) független a nyelvi megformáltság síkján is megjelenő összefüggőségi (kohézió- és konnexitás-)relációktól.⁵

Itt fontos megjegyezni, hogy – bár prototipikus szövegek vagy nem-szövegek esetében a befogadói intuíció síkján általában egyenlőségjel kerülhet a konstringencia- és a koherencia-ítélet közé – a két jelenség közötti különbségtételnek éppen az a szerepe, hogy a nem konstringensnek ítélt tényállás-komplexumok esetében értelmezett gyenge szövegkoherencia (ill. majdnem nem koherencia, vö. Szikszainé Nagy 1999: 60) szemantikai, logikai, pragmatikai és/vagy kognitív háttérét megfigyelhessük.

Első közelítésben tehát a nyelvi megformáltság síkján szemantikailag és/vagy grammatikailag is összefüggő mondatpárok esetében vizsgáljuk meg a példákhoz rendelhető tényállás-együttesek konstringenciáját (lásd az (1)-től (5)-ig terjedő példákat). Ezt követik az összefüggést teremtő nyelvi eszközökkel nem támogatott konstringens tényállás-együtteseket kifejező mondatpárok elemzései (a (6)-tól a (8)-ig terjedő példákéi).

2.1 Kohézió- és/vagy konnexitás-relációk vs. negatív konstringenciaítélet

Az alábbi két rövidszöveg esetében a szemantikai és/vagy grammatikai összefüggést megvalósító nyelvi szerveződés ellenére a befogadói ítélet valószínűleg nem minősíti konstringensnek a mondatokhoz feltételezhetően rendelhető tényállások együttesét, a szövegek inkoherensnek értékelhetők, legfeljebb gyenge koherencia jellemző rájuk.

(1) *Fáj a lábam. A póknak nyolc lába van.*

Konstringencia: –
Kohézió: +
Konnexitás: –
Koherencia: –

Annak ellenére, hogy az (1) példa első egységének *lábam* nyelvi eleme variált *lába* formában, hasonló jelentéssel megismétlődve a 2. mondatban erős kohéziót teremt, a befogadói ítélet nem a konstringencia intuíciója felé hajlik, a szöveg nem minősülhet koherensnek.⁶

(2) *Fáj a lábam. Az autóm sárga.*

Konstringencia: –
Kohézió: –
Konnexitás: +
Koherencia: –

A (2) példa két mondata közötti erős grammatikai összefüggést a *lábam* és az *autóm* egyes szám első személyű birtokos személyragja teremti meg. A mondatokat alkotó összetevők – *fáj, láb, autó, sárga* – jelentései között nem definiálható kohéziós viszony, pusztán a monda-

⁵ Ebben a tekintetben tehát irrelevánsnak mondható, hogy más befogadók konstringenciaítélete mennyiben és miben tér el a sajátomtól. Sőt az általam inkoherensnek vélt rövidszövegek koherensnek ítélese még inkább támogatja azt az elképzelést, hogy érdemes tüzetesen megvizsgálnunk az értelmezéshez használt tudásbázisok komponenseit abból a szempontból, hogy mely sajátosságuk révén járulhatnak hozzá a pozitív konstringenciaítélethez.

⁶ A példa pusztán illusztráció, hisz nyilvánvalóan nem zárható ki olyan kreatív fantázián alapuló értelmezések, amelyek a konstringencia intuícióját támogatják azáltal, hogy a pókok lábájásra való megnövekedett esélyét tartják a tényállás-összefüggés meghatározó mozzanatának az emberre jellemző kettő helyett nyolc lábuk miatt.

tokhoz rendelhető jelentések jelen idejűsége teremt homogén értelmezési síkot. Az erős konnexitás ellenére a tényállások nem alkotnak konstringens tényállás-együttest, a szöveg inkoherensnek hat.

2.2 Nyelvi utalóelemekkel támogatott pozitív konstringenciaítélet

A következő három mondatpárban kifejezett tényállások konstringenciáját konnexitást és/vagy kohéziót biztosító nyelvi eszközök is támogatják.

(3) *Fáj a lábam. Sokat gyalogoltam tegnap.*

Konstringencia: +
Kohézió: +
Konnexitás: +
Koherencia: +

A (3) példa mondataihoz rendelhető tényállások pozitív konstringenciaítélete tapasztalati tudásunkon alapszik: 'a sok séta eredményezhet lábfájást'; a logikai összefüggés kifejeződhetne akár az *ugyanis/hiszen/tudniillik* okadó magyarázó kötőszók valamelyikével. A mondatjelentések összefüggése a nyelvi síkon is kifejeződik: a *lábam* birtokos személyragja és a *gyalogoltam* igei személyragja egyaránt egyes szám első személyű grammatikai utalás, a rövidszöveg konnexitásának eszköze; a *lábam* és a *gyalogoltam* jelentései között 'eszköz – cselekvés' szemantikai reláció van.

(4) *Fáj a lábam. Kibicsaklott.*

Konstringencia: +
Kohézió: +
Konnexitás: +
Koherencia: +

A (4) rövidszöveghez rendelhető konstringens tényállás-együttest a nyelvi struktúra síkján szintén erős konnexitás és kohézió tartja egyben. A *kibicsaklott* predikátum egyes szám harmadik személyű személyragja az első mondatbeli *lábam* elemmel áll kölcsönös (alany–állítmányi egyeztetést megvalósító) grammatikai utaló viszonyban. Kohéziót a *lábam* és a *kibicsaklott* lexikális jelentései közötti kapcsolat hordoz. Az előző példához hasonlóan okozati logikai viszony értelmezhető a két mondatjelentés között.

(5) *Fáj a lábam. A reuma kellemetlen betegség.*

Konstringencia: +
Kohézió: +
Konnexitás: –
Koherencia: +

Az (5) példaszöveg mondataihoz rendelhető tényállások konstringenciája a *fáj* és a *lábam* nyelvi elemek kapcsolatához (*fáj a lábam*) leképezhető komplex jelentés és a *reuma* jelentése közötti logikai viszonyon alapul. Ez a logikai művelet kiterjed a *fáj* és a *betegség*, valamint a *fáj* és a *kellemetlen* jelentésviszonyára is. A nyelvi elemek síkján tehát erős kohézió terem-

tődik, amit a grammatikai strukturáltság csak gyengén erősít meg a pedikátumok jelen idejűségével.

2.3 Nyelvi utalóelemekkel nem támogatott pozitív konstingenciaítélet

Az alábbi három rövidszöveghez (feltételezhetően) rendelhető valóságvonatkozás összefüggőnek minősül: első közelítésben anélkül, hogy a pozitív konstingenciaítéletet a nyelvi struktúra síkján bármilyen explicit szemantikai és/vagy grammatikai – szövegtani értelemben véve kohéziót és/vagy konnexitást teremtő – jelenség támogatná. Konstingensnek ítéltetésük alapja – általánosságban fogalmazva – a tapasztalati tudás, azaz a befogadó tudati tartalékának egyéni élményekből származó része. Az alábbiakban rövid elemzésekkel ismertetem arra vonatkozó feltevésemet, hogy a szónyi nagyságrendű jelentéseknél kisebb jelentéskomponensek is hatással lehetnek a befogadó konstingenciaítéletére.

(6) *Fáj a lábam. Holnap vendégek jönnek.*

Konstringencia: +
 Kohézió: –
 Konnexitás: –
 Koherencia: +

A (6) szöveghez rendelhető tényállás-komplexum pozitív befogadói konstingenciaítélete többek között olyan helyzet(ek) ismeretét feltételezheti, amely(ek)ben 'a láb fájása miatt megterhelő lehet a vendégek fogadására való készülődés a vele járó fáradtságok miatt'. A mondatok nyelvi megformáltságában utaló funkciójú szemantikai és grammatikai jelenségek szövegtani értelemben nincsenek (gyenge konnexitást legfeljebb a két mondat azonos grammatikai időszerkezete valósít meg a *fáj* és a *jönnek* jelen idejűsége révén, amit azonban a *holnap* mint referenciaidő felold). Sokkal érdekesebb a *lábam* birtokos személyragjában és a *jönnek* jelentésében értelmezhető azonos 'irány'-jelentéskomponens szerepe, amelynek bizonyára szerepe van abban, hogy a mondatokhoz rendelhető tényállásokat egymással összefüggőnek értékeljük. Jó kontrasztív alap lehet ennek belátására a *Fáj a lábam. A vendégek holnap beszélgetnek.* mondatpár, amelynek *beszélgetnek* szavában nem értelmeződik 'irány' jelentéskomponens.

(7) *Fáj a lábam. Messze van a központ?*

Konstringencia: +
 Kohézió: –
 Konnexitás: –
 Koherencia: +

A (7) mondatpárra vonatkozó pozitív konstingenciaítélet – az előző példához hasonlóan – a befogadónak a feltételezett kontextusra érvényes tapasztalati tudását kívánja meg: 'abból kiindulva, hogy fájós lábbal a gyaloglás kellemetlen, és a (város)központba jutás egyik lehetséges módja a gyaloglás, amennyiben fáj a lábunk, fontos lehet tudni, hogy meddig (milyen távolságra) kell még gyalogni, ha a központba szeretnénk eljutni'. Annak ellenére, hogy szemantikai és/vagy grammatikai természetű, mondatthatáron átívelő utaló elemeket a megfigyelt példa nem kínál elemzésre (egyedüli gyenge grammatikai kapcsolatként az azonos grammatikai időszerkezet említhető), itt is értelmezést befolyásoló tényező a *lábam* birtokos személyragja és a

messze nyelvi elemek 'irány'-jelentéskomponense. A *messze* jelentésének viszonyítási pontja verbálisan *innen*-ként lenne kifejezhető: *Messze van a központ innen? A lábam és az innen* ('az itthez képest' jelentésben) nyelvi elemekhez rendelhető viszonyítási pontokban – az interakció tekintetében – meghatározó a 'hozzám (a közlőhöz) térben közeli' jelentéskomponens. (A *lábam* esetében annyira közeli, hogy inkább 'velem (a közlővel) térben azonos'.) Ez a megegyező jelentéskomponens – bár a szövegnyelvészeti elemző apparátus nem tartja számon kohéziós jelenségként – véleményem szerint hat a befogadó értelmező működésére, támogatja az egyes mondatokhoz rendelhető tényállások konstringens tényállás-komplexumként való értelmezését.

(8) *Fáj a lábam. Milyen hosszú a koncert?*

Konstringencia: +
 Kohézió: –
 Konnexitás: –
 Koherencia: +

A (8) mondatpár esetében az elsődleges pozitív konstringenciaítélet háttérben az a tapasztalati tudás állhat, hogy: 'abból kiindulva, hogy fájós lábbal álldogálni vagy lábat lógatva hosszan üldögélni kellemetlen, amennyiben fáj a lábunk, fontos lehet tudni, hogy mennyi ideig tart még a koncert, amelyen éppen ácsorgunk vagy ülünk'. Az adott mondatok – a hagyományos leíró szövegtani elemző apparátus kategóriáiból kiindulva – nem kohezívek és nem is konnexek. A jelentés-összefüggést támogató jelentéskomponens itt a *lábam* birtokos személyragja és a *hosszú* nyelvi elemhez rendelhető viszonyítási pontokban értelmezhető.

A (8) példaszöveg mondataiban értelmezhető viszonyítási pontok mérvadó jelentéskomponense a valóságvonatkozás szempontjából eltér egymástól: a *lábam* kifejezés birtokos személyragjához rendelhető viszonyítási pont – konstringenciaítélet szempontjából mérvadó – jelentéskomponense a 'velem (a közlővel) térben azonos', a *hosszú* nyelvi elemhez rendelhető viszonyítási pont mérvadó jelentéskomponense az adott kontextusban a 'hozzám (a közlőhöz) időben közeli', amely – ha az aktuális kontextus kívánná – megjelenhetne a következő nyelvi formában is: *Milyen hosszú még* ('mostantól kezdve') *a koncert?* A két jelentéskomponens tehát – térbeli vs. időbeli vonatkozásuk miatt – távolabb esik egymástól a (7) példaszövegben értelmezettektől, ennek ellenére véleményem szerint alkalmas arra, hogy a befogadó értelmező működésére hatva támogassa az egyes mondatokhoz rendelhető tényállások konstringens tényállás-komplexumként való értelmezését.

3 A befogadói konstringenciaítéletre ható jelentésviszonyok reprezentációjáról

A harmadik csoportban elemzett mondatpárokkal illusztrált jelentésviszonyok reprezentációjára alkalmasnak gondolom a tezaurisztikus szótárak explikációinak kategóriáit, és a közöttük jelzett viszonyokat. Ismeretes, hogy a thesaurus olyan egynyelvű szótár, amelyben a szavak fogalmi körök, logikai vagy jelentésbeli összefüggések alapján vannak elrendezve. Bár az utóbbi évtizedek lexiko-funkcionális grammatikai kutatásainak köszönhetően a jelentéskapcsolatok rendszerének árnyaltabb szemi-formális reprezentációja is lehetővé vált (ehhez lásd mindenek előtt Laczkó 2016-ot), a jelen tanulmányban felvetett kérdés kapcsán Petőfi S. János egyik korai tanulmányához nyúlok vissza (Petőfi S. 1969), amely az alábbi kategóriák

rendszerében látta célszerűnek elhelyezni valamely kulcsszó jelentésviszonyait, és amely a saját gondolatmenetem egyik meghatározó kiindulópontja lett.⁷

Headword (címszó)

SY synonyms (szinonim terminus)

EQ equivalent terms (ekvivalens terminus)

TR translation (fordítás)

DEF definition (explicáció, meghatározás)

SN scope note (az utalt entitás tartománya)

SF semantic factors (a címszó szemantikai faktorai)

ISF is semantic factor of (az az elem, aminek a címszó szemantikai faktora)

FIELD thematic group (tematikus csoport)

CAT category (material, feature, process) (kategória / anyag, jellemvonás, folyamat)

BT broader terms (szélesebb körű terminusok)

BT-LOG broader terms – logical (logikai jellegű szélesebb körű terminusok)

BT-WH broader terms – whole ('fölréndelt egész' jellegű szélesebb körű terminusok)

BT-CON broader terms – connected (olyan szélesebb körű terminusok, amelyekhez a címszó nem logikai vagy rész-egész jelleggel kapcsolódik)

NT narrower terms (szűkebb körű terminusok)

NT-LOG narrower terms – logical (logikai jellegű szűkebb körű terminusok)

NT-PT narrower terms – part ('alárendelt rész' jellegű szűkebb körű terminusok)

NT-CON narrower terms – connected (kapcsolt jellegű szűkebb körű terminusok)

COL collateral terms (kolaterális terminusok)

COL-LOG collateral terms – logical (logikai jellegű kolaterális terminusok)

COL-PT collateral terms – part ('alárendelt rész' jellegű kolaterális terminusok)

COL-CON collateral terms – connected (kapcsolt jellegű kolaterális terminusok)

ASC associated terms (asszociált terminusok)

ASCR associated reflexive (reflexív módon asszociált terminusok)

ASCT associated to (a címszóhoz asszociált terminusok)

ASCF associated from (a címszóból asszociált terminusok)

EC empirically connected (empirikusan kapcsolódó terminusok)

Az alábbi táblázat a *láb* kulcsszó teaurisztikus explicációjának egy lehetséges formáját tartalmazza. A *láb* kifejezéssel valamilyen természetű jelentésviszonyban álló terminusok között szerepelnek azok a kifejezések is, amelyek az elemzett mondatpárok által feltételezhetően kifejezett tényállás-együttesek konstringenciája szempontjából relevánsak az adott rövidszövegekben. Valóban úgy tűnik tehát, hogy a konstringencia intuíciójának létrejöttében szerepet játszanak a befogadó mentális lexikonának azon elemei, amelyeket az adott kontextusban a befogadó konstringenciaítélete aktivál, és amelyekre explicit utalás a szöveg mondataiban nem feltétlenül történik.

⁷ Petőfi S. János később több tanulmányában foglalkozott a tudáskeret-típusú fogalmi sémák teaurisztikus reprezentációjával, a jelentésviszonyok jól definiált rendszerét közölve; vö. Petőfi S. & Dobi 2000, Petőfi S. 2004.

	láb
SY	csülök, pracli
EQ	járásra használt végtag
TR	<i>Bein, leg</i>
DEF	Élőlények járásra és állásra használt páros végtagja
SN	testrész
SF	alsó, páros
ISF	végtag
FIELD	élővilág
CAT	élő szövet, izom
BT	
BT-LOG	mozgás eszköze
BT-WH	emberi test
BT-CON	két lábon áll, keresztbe teszi a lábát
NT	
NT-LOG	cipő, csizma, zokni
NT-PT	lábszár, comb
NT-CON	gyalogol , sétál
COL	
COL-LOG	jobb láb, bal láb
COL-PT	lábfej, lábujj, boka, térd
COL-CON	lábszag
ASC	
ASCR	testbeszéd, reuma , kétballábás
ASCT	kar, kéz
ASCF	lábazat, asztalláb, hegyláb
EC	bőr, szőr

4 Kitekintés

A tezaurisztikus jelentésrepresentáció komponenseinek alaposabb jellemzése, a közöttük lévő relációk árnyaltabb bemutatása, annak végiggondolása, hogy a tezaurisztikus jelentésexplikáció hogyan használható fel a szövegjelentés vizsgálatában, külön tanulmány tárgya lehet. Az talán a fenti rövid gondolatmenetből is kiderül, hogy a lexiko-szemantikai és a szövegsemantikai jelentésrepresentációnak vannak érintkezési pontjai, amelyek jól megközelíthetők olyan szövegek elemzésével, amelyekhez rendelhető tényállás-komplexum konstringenciája a nyelvi megformáltságban kifejtett elemek összefüggéseiben nem jelenik meg explicit formában.

Akár önálló – elsősorban kísérleti – kutatás tárgya is lehetne annak feltárása, hogy a felsoroltak mellett milyen jelentésbeli relációk hathatnak a befogadói konstringenciaítéletre. Vizsgálendő az is, hogy az elemzett összefüggőségi síkokon kívül milyen jelenségek terelik a befogadó értelmező attitűdjét egy tényállás-komplexum konstringensnek ítélté felé, valamint egy tényállás-komplexum nem konstringensnek ítélté felé. Gondolhatunk itt akár egy (rövid)szöveg vizuális megjelenésére, egységes vagy széttagoló tipográfiai jegyeire; akusztikai megformáltságára; stílusjegyeire stb. Átgondolandó volna, hogy ezek közül a sajátosságok közül melyek reprezentálhatók egy kulcsszó tezaurisztikus explikációjának egységeiként.

Irodalom

- Andor József (2016): A nyelvi szövegek koherenciájának konstitúciójáról. In: Dobi Edit & Andor József (szerk.): *Tanulmányok a szövegkoherenciáról. Officina Textologica 19.* Debrecen: Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 21-45.
- Bernáth Árpád (1997): A lehetséges világok poétikai elméletének szellemi gyökerei. *Helikon Irodalomtudományi Szemle* 43(4), 377-393.
- Bernáth Árpád & Csúri Károly (1981): A „lehetséges világok” szemantikájának relevanciája. *Magyar műhely* 19(64), 19-33.
- Békési Imre (2001): A rövidszöveg szövegsége. In: Békési Imre: *Osztatlan filológia. Nyelvészeti-irodalmi tanulmányok.* Szeged: Tiszatáj, 129-143.
- Csatár Péter & Haase Zsófia (2011): Koherencia és kohézió – Reflexiók e két fogalom értelmezésére a német nyelvű szakirodalom alapján. In: Dobi Edit (szerk.): *A szövegösszefüggés elméleti és gyakorlati megközelítési módjai. (Poliglott terminológiai és fogalmi áttekintés). Petőfi S. János 80. születésnapjára. Officina Textologica 16.* Debrecen: Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 57-80.
- Csúry István (2016): Koherencia és multimodalitás. In: Dobi Edit & Andor József (szerk.): *Tanulmányok a szövegkoherenciáról. Officina Textologica 19.* Debrecen: Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 198-213.
- Csúry István (2017): A zabolátlan koherencia. In: Dobi Edit & Andor József (szerk.): *Esettanulmányok a szövegkoherenciáról. Officina Textologica 20.* Debrecen: Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 11-38.
- Dobi Edit (2012): A szemiotikai textológiai jelértelmezés szerepe a szöveg jelentésreprezentációjában. In: Dobi Edit, Hoffmann István, Nyirkos István & Tóth Valéria (szerk.): *Magyar Nyelvjárások L.* Debrecen: Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 107-116.
- Dobi Edit (2016): Gondolatok a koherenciáról. In: Dobi Edit & Andor József (szerk.): *Tanulmányok a szövegkoherenciáról. Officina Textologica 19.* Debrecen: Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 11-20.
- Laczkó, Tibor (2016): *Aspects of Hungarian Syntax from a Lexicalist Perspective. Akadémiai doktori értekezés.* Debrecen.
- Lewis, David (2004): Lehetséges világok. In: Farkas Katalin & Huoranszki Ferenc (szerk.): *Modern Metafizikai Tanulmányok.* Budapest: Eötvös Kiadó, 91-99.
- Nagy Andrea (2012): Szövegszerűtlenség a szövegszerűségben. Szövegösszefüggés-hordozók nem prototipikus párbeszédű szövegekben. In: Dobi Edit (szerk.): *A szövegösszefüggés elméleti és gyakorlati megközelítési módjai. Diskusszió. Officina Textologica 17.* Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 42-56.

- Nagy Andrea (2016): Befogadó és koherenciaítélet. In: Dobi Edit & Andor József (szerk.): *Tanulmányok a szövegkoherenciáról. Officina Textologica* 19. Debrecen: Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 46-58.
- Petőfi S. János (1969): On the Structural Analysis and Typology of Poetic Images. In: Kiefer, Ferenc (ed.): *Studies in syntax and semantics*. Dordrecht: D. Reidel, 187-230.
- Petőfi S. János (1994): Lehetséges világok – szövegvilágok. In: Petőfi S. János, Bácsi János, Békési Imre, Benkes Zsuzsa & Vass László (szerk.): *Szövegtan és prózaelemzés. A rövid-próza kreatív-produktív megközelítéséhez*. Budapest: Trezor Kiadó, 41-61.
- Petőfi S. János & Dobi Edit (2000): Tezaurisztikus explikációk alkalmazása a szemiotikai textológiai koreferenciaelemzésben. In: Petőfi S. János & Dobi Edit (szerk.): *Koreferáló elemek – koreferenciarelációk. Magyar nyelvű szövegek elemzése. Diskusszió. Officina Textologica* 4. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 124-149.
- Petőfi S. János (2004): A szövegösszefüggést biztosító relációk elemzésének aspektusai. In: Petőfi S. János & Szikszainé Nagy Irma (szerk.): *A szövegorganizáció elemzésének aspektusai. (Fogalmi sémák). Officina Textologica* 10. Debrecen: Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 11-22.
- Petőfi S. János (2009): *Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram 2. (Adalélok a verbális szövegek szövegösszefüggőség-hordozóinak vizsgálatához). Officina Textologica* 15. Debrecen: Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Szikszainé Nagy Irma (1999): *Leíró magyar szövegtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Szívós Mihály (2013): *A jeltől a kódig. Rendszeres szemiotika*. Budapest: Loisir, 341-352.
- Tolcsvai Nagy Gábor (2016): Topikfolytonosság és eseménykontiguum a szövegben. In: Dobi Edit & Andor József (szerk.): *Tanulmányok a szövegkoherenciáról. Officina Textologica* 19. Debrecen: Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 59-73.

Dobi Edit
Debreceni Egyetem
Magyar Nyelvtudományi Tanszék
dobi.edit@arts.unideb.hu